

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

БОНДАРЄВА ТЕТЯНА ПАВЛІВНА

УДК 821.161.2-31Хвильовий. 09

**СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО СВІТУ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО:
ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.01.01 – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Мельников Ростислав Володимирович,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри
української і світової літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Васьків Микола Степанович,
Київський університет культури,
завідувач кафедри
журналістики і міжнародних відносин;

кандидат філологічних наук, доцент
Землянська Аліна Вікторівна,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри
української і зарубіжної літератури.

Захист відбудеться «24» травня 2017 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розіслано «_____» _____ 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Ім'я Миколи Хвильового – належить до переліку найцікавіших в історії української літератури ХХ століття. Утім, попри пильну увагу до творчої спадщини письменника, через ідеологічні причини його доробок ґрунтовно не досліджувався впродовж тривалого часу, а окремі ж незаангажовані студії не були включені в загальний науковий обіг. Лише з початком 1990-х рр. твори Хвильового стали об'єктом посиленої уваги вітчизняних літературознавців (зокрема слід відзначити праці В. Агеєвої, Ю. Безхутрого, Т. Гундорової, С. Павличко), а також унаслідок падіння «залізної завіси» уприступнилися розвідки таких учених, як Г. Костюк, Ю. Шевельов, М. Шкандрій. Проте й сьогодні залишається спектр проблем, які досі належним чином не розкриті, а це, своєю чергою, уможливує появу нових студій.

Одним із плідних напрямків прочитання творів М. Хвильового є інтертекстуальний аналіз. В українському літературознавстві вже наявний досвід такого підходу, адже окремі аспекти інтертекстуальності у творчості письменника знайшли відображення в працях Ю. Безхутрого, В. Гришка, В. Зенгви, О. Муслієнко, Л. Плюща, З. Сергійчук, Г. Церни.

Однак окремої студії, присвяченої інтертекстуальності художнього світу М. Хвильового, досі не існує. Саме цим і зумовлена актуальність пропонованої дисертації, що скерована на розгляд структури художнього світу автора під призмою інтертекстуальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках реалізації комплексної теми кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Закономірності розвитку української літератури від давнини до сучасності» (держ. № 0112U002664 УкрІНТЕІ). Тему дослідження затверджено на засіданнях вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 5 від 25.10.2013) та бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 4 від 26.11.2013).

Метою дисертаційної роботи є дослідження структури художнього світу прозових творів М. Хвильового з урахуванням наявних інтертекстуальних елементів.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- визначити основні тенденції в літературознавчій рецепції творчого доробку М. Хвильового та з'ясувати ступінь дослідженості теми;
- розглянути усталені підходи до інтертекстуального аналізу й досвід його використання в літературознавстві, обґрунтувати інструментарій дослідження;
- відстежити механізми інтеграції елементів чужих текстів/творів у художню тканину прози М. Хвильового;
- розкрити смислове значення використаних інтертекстуальних ресурсів;

– відстежити систематичність використання певного інтертексту в сукупності аналізованих творів письменника;

– розглянути особливості впливу інтертексту на художній стиль М. Хвильового;

– порівняти засоби інтертекстуальності малих прозових творів і повістей «Вальдшнепи» та «Повісті про санаторійну зону».

Об'єктом дослідження є художня проза М. Хвильового: новели та оповідання, уміщені в збірках «Сині етюди» та «Осінь», новела «Арабески», повість «Вальдшнепи», «Повість про санаторійну зону».

Предмет дослідження – інтертекстуальний аспект структури художнього світу М. Хвильового.

Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи становлять праці Ч. Базермана, Р. Барта, М. Бахтіна, Ю. Безхутрого, Т. Гундорової, Ж. Дерріда, Ж. Женнета, Н. Корабльової, Ю. Крістевої, Л. Плюща, Л. Тихомирової, Н. Фатєєвої, М. Ямпольського.

Окреслена мета дослідження й визначені завдання, специфіка аналізованого предмета зумовили застосування таких **методів дослідження**:

– *інтертекстуальний*: для з'ясування зв'язків досліджуваних текстів із претекстами та їхнього значення для нарощування нових смислів;

– *компаративний*: для порівняннi досліджуваних явищ у кількох текстах;

– *загальнофілологічний*: передбачає залучення досліджень проблематики творів, системи образів, композиційних елементів, хронотопних характеристик у системі інтертекстуального аналізу;

– *спостереження* окремих психологічних явищ: відстеження й аналіз дій головних героїв, пояснення мотивів тих чи тих вчинків і комунікацій (вербальних та інших зв'язків між героями);

– *біографічний*: використаний частково, оскільки виявлення впливу життєвого шляху М. Хвильового на його творчість не є безпосередньою метою нашої роботи, однак деякі моменти біографії при прочитанні й аналізі текстів оповідань і повістей необхідно враховувати.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що структура художнього світу М. Хвильового *вперше* піддається поглибленому аналізу в інтертекстуальному аспекті, сама концепція якого ґрунтується на узагальненнях наукових праць теоретиків структуралізму та постструктуралізму; *визначено* механізми виникнення інтертекстуальних зв'язків і з'ясовано їхнє значення для збагачення тексту; здійснено порівняльний аналіз інтертексту в малій прозі та повістях.

Практичне значення дисертації. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні університетського курсу історії української літератури ХХ ст., підготовці дисциплін за вибором, при написанні курсових і дипломних робіт, а також методичних посібників і підручників, а головним чином – сприятимуть подальшим студіям творчості М. Хвильового.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана самостійно, без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Дисертація в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Результати дослідження пройшли апробацію на наукових конференціях різних рівнів: *міжнародних* – міжнародному симпозиумі «Пророки у своїй Вітчизні – Тарас Шевченко та Юліуш Словацький» (Тернопіль, 2014), I Міжнародній науковій конференції пам'яті професора Валентини Іванівни Фесенко (Київ, 2014), I Європейській конференції з мовознавства та літератури (Австрія, Відень, 2014), VII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2016), *всеукраїнських* – Всеукраїнських наукових читаннях, присвячених творчості Миколи Хвильового (Харків, 2013), всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Письменник в умовах заблокованої культури» (Кременець, 2013), всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку», (Переяслав-Хмельницький, 2015).

Публікації. Основні положення дослідження викладено у 8 статтях, із них 4 – у спеціалізованих фахових виданнях, 2 – у закордонних.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел (305 позицій). Повний обсяг студії – 211 сторінок, із них – 182 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної для дослідження теми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету й основні завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретико-методологічну основу, методи аналізу, з'ясовано наукову новизну, практичне значення дисертації, а також подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ «**Літературознавча рецепція творчості Миколи Хвильового та теоретичні засади дослідження**» присвячений детальному огляду літературознавчих досліджень і з'ясуванню теоретико-методологічних засад дослідження структури художнього світу письменника.

У підрозділі 1.1. «**Творчість Миколи Хвильового під оглядом критики і літературознавства**» з'ясовується історія питання, розкриваються основні тенденції, що склалися в критичній та літературознавчій рецепції прозової спадщини письменника, та визначається ступінь вивченості проблеми.

Поява збірки «Сині етюди» в 1922 р. привернула увагу до Хвильового-прозаїка, критики й літературознавці не лише підкреслювали особливості авторської стилістики, «революційність» формального вираження, а зауважували вплив зразків європейської

літератури (О. Дорошкевич, М. Зеров, М. Чирков, В. Юринець). Ця констатація певної діалогічності прози письменника вже на ранньому етапі осмислення його доробку стало своєрідним підґрунтям для подальших студій, які через ідеологічний тиск в Україні унеможливилися ще за життя Хвильового, і такий стан тривав аж до кінця 1980-х рр.

Натомість поглиблене прочитання його спадщини характеризує студії еміграційних дослідників Г. Костюка, Ю. Лавріненка, Ю. Шевельова та ін. Особливо знаковим став вихід п'ятитомника письменника у видавництві «Смолоскип» наприкінці 1970-х – поч. 1980-х рр.

З кінця 1980-х доробок М. Хвильового не лише повертається до українського читача, а й стає об'єктом пильної уваги вітчизняного літературознавства. Студії В. Агеєвої, Ю. Безхутрого, Т. Гундорової, М. Жулинського, В. Мельника, Р. Мовчан, С. Павличко, Л. Сеника, О. Солов'я характеризують новий етап в історії досліджень творчості письменника. В останнє десятиліття дедалі частіше розвідки починають носити інтердисциплінарний характер (антропологічний, антропософський, герменевтичний тощо), а до інструментарію дослідження долучаються елементи інтертекстуального аналізу. Для нашої дисертації особливо важать напрацювання в цій царині таких науковців, як Ю. Безхутрий, В. Зенгва, Н. Коробкова, С. Ленська, О. Муслієнко, Л. Плющ, Л. Сенік, З. Сергійчук, Г. Хоменко, Г. Церна.

Підрозділ 1.2. **«Теоретичні засади дослідження»** присвячений огляду основних підходів до інтертекстуального аналізу та обґрунтуванню теоретико-методологічної бази дисертації.

Різноманітні форми міжтекстової взаємодії відомі давно, тому поява терміну «інтертекстуальність» як складника окремої теорії детермінована потребами часу та завданнями, які ставить перед собою гуманітаристика від 1960-х рр. Загальний огляд праць з теорії інтертекстуальності дає підстави говорити про досить широкий спектр підходів щодо формулювання й визначення термінів «інтертекст» та «інтертекстуальність», а відповідно – і самих теоретичних концепцій.

Теоретичні засади нашої студії ґрунтуються на висновках, запропонованих у працях Ч. Базермана, І. Арнольд, Р. Барта, М. Бахтіна, Ж. Дерріда, Д. Дюришина, Ж. Женнета, Л. Женні, Н. Корабльової, Ю. Крістевої, Ю. Лотмана, З. Мітосек, Н. П'єге-Гро, М. Ріффатера, Л. Тихомирової, О. Трикової, Н. Фатєєвої.

Опрацьовані нами роботи з теорії інтертекстуальності (І. Арнольд, Ч. Базерман, Р. Барт, М. Бахтін, Ж. Женнет та ін.) засвідчують, що єдиного формулювання дефініції системи *інтер/текст/уальність* немає. Сам термін «інтертекстуальність» теоретики трактують по-різному, але виділяється одна основна спільна домінанта – наявність зв'язку принаймні двох текстів, один із яких є основним, тобто саме в його межах утворюється новий смисл;

Розглянуті теоретичні положення представлені двома основними концепціями – «широкою» та «вузькою» (або ж – «літературознавчою» та «лінгвістичною» відповідно), які загалом не суперечать, а радше доповнюють одна одну. Для

розв'язання поставлених завдань нашого дослідження вважаємо за доцільне йти в руслі «літературознавчого» підходу із залученням окремих положень «лінгвістичного». Наприклад, використання поняття *інтертекстеми* як одиниці інтертексту (знаку присутності іншого тексту) дає можливість систематизувати виявлені знаки та виокремити їхні основні групи за походженням (джерелом) – біблійні, літературні тощо, а також проаналізувати їхнє смислове навантаження.

Крім того, досліджувати художній світ в інтертекстуальному аспекті неможливо вповні без урахування інтермедіальності творів, приміром, тих, що входять до складу збірок «Сині етюди», «Осінь», новели «Арабески» тощо. М. Хвильовий визначив жанр оповідань та новел заголовком збірки, що апріорі робить їх спочатку інтермедіальними, і лише після детального аналізу – інтертекстуальними.

Другий розділ «Інтертекст у структурі художнього світу малої прози» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню художнього світу малої прози, представленої збірками «Сині етюди», «Осінь» та окремо виданими творами («Арабески»).

У підрозділі 2.1. **«Біблійні інтертекстеми у структурі оповідань»** аналізуються інтертекстеми Старого та Нового Заповітів (як на рівні образної системи – Ізмаїл, Вероніка, Христос тощо, так і на рівні цитатного ресурсу). М. Хвильовий, конструюючи сюжети своїх творів, вдається до переосмислення біблійних інтертекстем, як-от: образ Ісуса Христа трансформується автором із твору у твір, образ Богородиці – найбільш динамічний (від пафосної мадонни Христини до робітничо-селянської покритки), зокрема письменник використовує конструкцію «підтекст у підтексті», представлену перенесеними інтертекстуальними елементами: претекстами біблеїзмів в окремих випадках виступає не Біблія, а інший текст (наприклад, твір М. Коцюбинського чи Р. Роллана).

Використання біблійних інтертекстем у сюжетах творів забезпечує сакралізацію описуваних подій (в основному революційних). Революція в цілій низці творів виступає аналогом сакральної події – народження Христа (Різдва). Саме від цієї точки йде відлік нового часу, нової ери, знаменованої появами власних богородиць, христосиків та євангелій.

Підрозділ 2.2. **«Літературні інтертекстеми у структурі малої прози»** присвячений оприявненню інтертекстуальних ресурсів новел та оповідань, які входять до складу збірок «Сині етюди» та «Осінь». Було виявлено, що М. Хвильовий послуговується як трансформованими цитатами з різних джерел, так і дослівними. Подекуди письменник користується атрибутованими цитатами, але навмисно підмінює джерело. Такий прийом подвійної атрибуції дає змогу ширшого прочитання тексту, розширення претекстуального кола.

З'ясовано, що джерелами «запозичень» є творчість, зокрема, М. Гоголя, М. Коцюбинського, І. Тургенєва, Т. Шевченка та інших авторів. М. Хвильовий повсякчас «оживлює» героїв чужих творів, уводячи всю ідейно-змістову наповненість претексту в структуру власного художнього світу. Так, релігійно-сакральна

компонента художнього світу виражається не лише біблійними інтертекстами, які інтегровані безпосередньо із джерела (цитати та алюзії), але й перенесеними інтертекстами (наприклад, образ Ісуса як елемента художнього світу декількох творів-претекстів – М. Коцюбинського, Р. Роллана тощо).

Окремо виділені підтеми дослідження:

«*Т. Шевченко у творчості М. Хвильового*». Тут розглядається механізм взаємодії текстів цих письменників на різних рівнях. Якщо в малих прозових творах використовується цитатний арсенал, який подекуди навіть не атрибутований, але впізнаний настільки, що служить за вичерпний аргумент до власної думки, то в повісті «Вальдшнепи» маємо відкрите розмірковування щодо ролі Кобзаря у становленні української літератури. У цьому параграфі робиться порівняльний аналіз інтерпретації шевченківського інтертексту малою та середньою прозою М. Хвильового: інтертекст оповідань утворений за допомогою паратекстуальних відношень (епіграф), екфразисів (портрет), цитат та алюзій, що говорить про усвідомлені інтенції автора покликати на творчість Кобзаря.

Таким чином, дослідження інтертекстуальних зв'язків між творами М. Хвильового та Т. Шевченка дають підстави говорити про те, що автором «Синіх етюдів» здійснюється аналіз причин і наслідків стану української культури; обсяг та різноманітність інтертекстом, джерелом яких є твори Т. Шевченка, у малих прозових творах дещо відрізняються від обсягу та якості таких інтертекстом у повісті «Вальдшнепи» (якщо в збірці інтертекст утворюється за допомогою і дослівних цитат у структурі самого твору, і епіграфів (паратекст), і інтермедіальних засобів, то в повісті лівова частка цього ж інтертексту репрезентована діалогом Карамазова та Аглаї); значення таких укралень у малій прозі жанросинтезуюче (виникнення паратексту за допомогою епіграфа допомагає М. Хвильовому утворити синтетичний жанр – оповідання-елегія) та смисло- і стилетвірне.

«*М. Гоголь та М. Хвильовий*». Тут подане дослідження, яке розкриває глибоку взаємодію дискурсу Хвильового та Гоголя і як результат такої взаємодії – цілу низку творів із переосмисленими гоголівськими інтертекстами: «Івани Івановичі», «шинель», «сорочинський ярмарок», «старосвітські поміщики», «мертві душі», «миргородська країна». Інтертекстуальна взаємодія виражена на різних рівнях тексту: використовуються стилістичні прийоми, подекуди персонажів і навіть цілі сюжетні конструкції, що надає оповіданням «запаху Гоголя» – містифікації читача, стилізації оповіді, трансформації однієї реальності в іншу з виходом у твори М. Гоголя. Орієнтація на найкращі зразки літературного мистецтва в рамках інтертекстуальної парадигми виводить низку творів М. Хвильового на рівень кросдискурсивності – перетин історичного, мистецько-естетичного та літературного в одному – дискурсі Гоголя.

Результати аналізу інтертекстуальних зв'язків М. Хвильового з М. Гоголем дозволяють виснувати, що найбільш оприявленними відношеннями між текстами обох авторів є паратекстуальні («Ревізор», «Іван Іванович», «Арабески», епіграф до

оповідання «Іван Іванович», кінцівка новели «Лілюлі»), тобто усвідомлене апелювання М. Хвильового до творів М. Гоголя; у структурі досліджуваної прози наявні цитати, ремінісценції та алюзії, які мають відношення до творчості автора «Сорочинського ярмарку».

Виявлені інтертекстуальні елементи несуть додаткове смислове навантаження: потужна гоголівська сатира як неперевершений засіб комічного дозволяє М. Хвильовому висміювати як вади окремого прошарку суспільства (так званих обивателів – оповідання «Ревізор» чи «На озера»), так і окремі вади героїв твору («Лілюлі»); підкреслення власної (тобто – авторської) «дводушності», розмірковування над нею і її природою (новела «Життя» – образ Оксани); порушення таких проблем: проблема втрачених можливостей, нереалізованого творчого потенціалу (вкрадений місяць в новелі «Лілюлі»), подружньої зради («З лабораторії», «Ревізор», «Іван Іванович») тощо.

Інтертекст з творами М. Гоголя вирізняється з-поміж інших. Так, концептуальним для М. Хвильового є «запах слова» – категорія, яка асоціюється із творчістю, мистецтвом слова. У структурі текстів ми зустрічаємо іншу категорію – «пахне Гоголем» (тобто, запах). Отже, значення творчості російського письменника було неоціненним для автора «Синіх етюдів».

«Мігель Сервантес де Сааведра: типи і прототипи інтертекстуальності». У цій мікротемі подаються загальні відомості про традицію використання образу Дон Кіхота в літературі 1920-х рр. як вічного образу. Наголошується на тому, що її не оминув і М. Хвильовий, який також звертається до класичного героя-борця. У прозових творах досліджуваного автора подекуди можемо зустріти не лише алюзії на самого Сумного Лицаря, але й на його прототип – конкістадора Кесаду.

У сюжетній канві наявні навіть алюзії на самого Сервантеса – згадки про його життєві негаразди. М. Хвильовий використовує їх не лише задля покликання на роман Сервантеса як на власне текст, але виокремлює лише цей персонаж як сукупність смислів: це і зразок самодурства (у випадку з «поетом» Пупишкіном), і символ пошуку невідомої далі та ілюзорних берегів (неначе конкістадор) в оповіданні «На озера», це і зразок непотрібної «боротьби з вітряками» в «Повісті про санаторійну зону» і, нарешті, ретроспектива в біографію Сервантеса, а з цим – у культурно-історичний дискурс Іспанії тієї епохи.

Таким чином, образ Дон Кіхота в художньому світі Хвильового зазнає трансформацій, а тому може інтерпретуватися по-різному: і у формі екфразису – символ класичної спадщини високої мистецької вартості, і у формі висловлених асоціацій – як частина образних характеристики героїв (наївність та добросердечність).

«Інтертекстуальні зв'язки з М. Коцюбинським (на прикладі творів “Я (Романтика)”, “Пудель” та “З лабораторії”». Одним із найбільш цитованих М. Хвильовим з-поміж українських письменників є, безперечно, М. Коцюбинський. Про наявність такого зв'язку свідчить і його листування з М. Зеровим. У цій мікротемі подається аналіз інтертекстуальної взаємодії низки творів М. Коцюбинського та

М. Хвильового, яка виражається запозиченням героїв, їхніх образних характеристик, сюжетних ходів тощо. До претекстів належать твори «Сміх», «Він іде», «Цвіт яблуні», «В дорозі». Подекуди М. Хвильовий вдається навіть до імітації манери письма – наслідування імпресіоністичності. Можемо стверджувати, що автор усвідомлено створює інтертекст із творами М. Коцюбинського, про що свідчать прямі покликання у вигляді алюзій, ремінісценцій, цитат та сюжетної подібності. Використані інтертекстеми несуть додаткові смислові навантаження, як-от стилетворчі: імпресіоністичні риси творчості автора «*Fata morgana*» позначаються і на творах М. Хвильового; за допомогою окресленого автором інтертексту порушуються соціальні проблеми («Сміх», «Він іде», «В дорозі»), морально-етичні («Цвіт яблуні»), філософські («Тіні забутих предків»); розгортаються теми: митець і суспільство («Цвіт яблуні»), розчарування в ідеалах революції («Сміх»), стосунки чоловіка та жінки на тлі суспільних подій («В дорозі»).

«Інтертекстуальна “шарада” окремих творів (на прикладі оповідання “Лілюлі”)». У цьому фрагменті подається комплексний аналіз цього оповідання з метою простежити концентрацію інтертексту в межах окремо взятого твору. В оповіданні «Лілюлі» абсолютно очевидним є паратекст – покликання до однойменного твору Р. Роллана, проте під час аналізу виявляється, що на певних рівнях тексту можна реконструювати й інші джерела. У структурі оповідання виявлені такі інтертекстеми: дослівні та трансформовані цитати (В. Гюго, В. Жуковський, М. Коцюбинський, Р. Роллан, Святе Письмо, В. Сосюра), інтермедіальні ресурси (статуетка, п'єса тощо). Результати аналізу свідчать, що М. Хвильовий здебільшого свідомо послуговується засобами інтертекстуальності, утворюючи таким чином «шараду», яку читачеві необхідно розв'язати. Виявлені інтертекстуальні ресурси мають значення і смислотвірне (розв'язується проблема ролі митця в суспільстві, ролі інтелігенції як прошарку, який є носієм самосвідомості, проблема художньої вартості твору і того, що її формує, нарешті, проблема вибору), і поетикотвірне (зазначені інтертекстеми подеколи входять до складу художніх тропів, що підвищує естетичну вартість твору), і композиційне (інтертекстуальні елементи новели є складниками не лише сюжету (на рівні теми і проблематики), але й позасюжетних елементів (портретні характеристики героїв, інтер'єр кімнати, хронотоп і авторські відступи)).

У підрозділі 2.3. **«“Фальсифікація” та “інтермедіальність” як реалізація категорії інтертекстуальності в малій прозі М. Хвильового»** розкриваються особливості пара/інтертексту малих прозових творів, назви яких є вказівками на жанр.

Цей підрозділ представлений такими мікротемами:

- *«Фальсифікація як засіб побудови інтертексту (на прикладі оповідання „Легенда”)*». Тут подається паратекстуальний аналіз жанру/тексту до свого заголовка. Основною ідеєю є теза про те, що імітація фольклорного жанру служить для заповнення лакуни: відсутність спродукованих фольклорних творів героїчного характеру. М. Хвильовий створює парафольклорний твір, який позиціонується як легендарний, однак під час аналізу виявляється трансформація жанрової домінанти. Її

заміна (фальсифікація) відбувається внаслідок залучення інтертекстуальних ресурсів (алюзії на відомих історичних героїв – Стенька Разін, цитаций – із творів Т. Шевченка тощо). Унаслідок такої взаємодії заявлений паратекст (жанр встановлюємо спочатку за назвою твору – «Легенда», «Елегія», «Із Вариної біографії» тощо) прочитується інтертекстуально ще до самого контакту із сюжетом (це і є механізм паратексту), а вже потім, стикаючись із інтертекстемами у структурі тексту, зазнає трансформацій, які не укладаються в заявлену паратекстом жанрову основу й домінанту. Наприклад, герой не досить героїзований, у тексті наявний оповідач, який є надлишковим для легенди тощо.

- *«Інтермедіальна основа малої прози (на прикладі новели „Арабески”) в аспекті інтертекстуальності»*. У науковій рецепції залишаються не досить чітко окресленими ті паратекстуальні зв'язки, які встановлені між текстом і назвою-жанром. Ускладненою для аналізу постає ситуація, коли назва відсилає читача і до жанрової категорії нелітературного характеру, і до тексту іншого твору (тобто, літературного): назва «Арабески» – це одночасно посил і до інтермедіального (бо це образотворчий жанр), і до інтертекстуального аналізу («Арабески» М. Гоголя чи «Гротески і арабески» Е. По). У параграфі здійснюється спроба подати комплексний інтермедіально-інтертекстуальний аналіз новели «Арабески» М. Хвильового.

Вивчаючи художній світ «Арабесок» М. Хвильового, необхідно брати до уваги інтертекстуальні ресурси твору. Претекстами виступають не лише літературні жанри, а й жанри різних видів мистецтв. У тканині новели виявлені музичні, образотворчі, драматичні та власне літературні інтертекстуальні елементи, що дає підстави говорити про інтермедіальність «Арабесок» у парадигмі інтертексту. Зауважимо, що врахування жанрів претекстів (в основному, записки – як у М. Гоголя, Ч. Дікенса й А. Аверченка) і артефактів (живопис, драматичні твори, музичні арабески) вимагає більш докладного дослідження механізму синтезування жанрів та визначення жанрового різновиду твору, окреслення його місця в теорії літератури.

У **третьому розділі дисертації «Міжтекстові зв'язки в повістях М. Хвильового»** аналізуються повісті «Вальдшнепи» та «Повість про санаторійну зону». Аналіз цих творів з точки зору інтертекстуальної теорії дав змогу відстежити зв'язки із малою прозою, визначити коло спільних інтертекстем та механізми їхніх трансформацій.

Підрозділ 3.1. *«Інтертекстуальні ресурси повісті „Вальдшнепи”*» присвячений аналізу найбільш резонансного твору серед доробку М. Хвильового.

Під час аналізу було виявлено, що найпотужніший струмінь інтертекстуальності запланований самим автором під час створення головних героїв – Дмитра Карамазова (безумовно, ідеться про інтертекстуальний зв'язок із романом Ф. Достоєвського «Брати Карамазови») та Аглаї (відповідно, роман «Ідіот»). Ця пара персонажів репродукують риси своїх прототипів, нарощуючи при цьому додаткові елементи характеристик – це, наприклад, автоінтертекст із оповіданням «Я (Романтика)» та «Редактор Карк». Саме в такій сукупності інтертекстем більш

глибоко прочитується задум автора – це намагання дати відповідь на запитання про те, за яких умов можлива любов/нелюбов до ближнього/дальнього, чи має право одна людина вершити долю іншої заради великої ідеї. Нарешті, чи існують підстави до самогубства, а якщо існують, то яким чином людина опиняється в такому стані.

Інша група персонажів – тьотя Клава та товариш Вовчик – не менш складні в аспекті інтертекстуального аналізу, адже крім алюзій на впізнаваних реальних прототипів (наприклад, Майк Йогансен – лінгвіст, поціновувач більярду тощо) простежуються й інтермедіальні вкраплення. Тема легкого адюльтеру, репрезентована цією парою, виражається апелюванням до оперети «Баядера» І. Кальмана. Уживання цитат з твору композитора тьотею Клавою надає і мовленню, і картині розвитку стосунків несерйозності. Натомість любовний трикутник Аглая – Карамазов – Ганна розвивається дещо інакше: стосунки в ньому більш трагічні та напружені.

Це детерміновано в тому числі й інтертекстуальним підґрунтям образів чоловіка тьоті Клави і Ганни – твір А. Конан Дойля «Людина в золотому пенсне».

Крім зазначених претекстів, М. Хвильовий традиційно використовує Святе Письмо. Переосмислена інтертекстема «пастир» набуває ідеологічного забарвлення, а ідеологічний струмінь повісті – сакрального.

Таким чином, серед претекстів «Вальдшнепів» можна назвати твори М. Гоголя, А. К. Дойля, Ф. Достоєвського, Г. Лонгфелло, К. Маркса, О. Толстого, Г. Флобера, Т. Шевченка тощо.

Ще один важливий аспект – інтермедіальність повісті. «Вальдшнепи» насичені інтермедіальними ресурсами: арії з опер та оперет, екфразиси та описи фільмів є складовими образних характеристик героїв. Вони подекуди наспівують арії з опер («Князь Ігор» О. Бородіна), оперет («Баядера» І. Кальмана), вносячи таким чином окремі відтінки до сюжету чи власних характеристик. У творі вжито опис фільму «Сирітки бурі» (1921), який додає нових рис до характерів Аглаї та тьоті Клави.

У підрозділі 3.2. «*Міжтекстові зв'язки твору “Повість про санаторійну зону”*» подається аналіз структури художнього світу іншої повісті в інтертекстуальному розрізі.

Твір ініціюється посвятою С. Пилипенку, що дає змогу розпочати міжтекстовий аналіз з паратекстуального. Власне тут починається взаємодія читацької та авторської інтенції – до початку акту читання.

До джерел інтертекстем належать твори М. Горького («Бешкетник»), В. Поліщука («Онан»), І. Тургенєва, А. Чехова і, звичайно, Біблія.

Крім того, М. Хвильовий вживає широкий інтертекст – «натпінкертонівщина», твори а'la Тарзан. Це дає можливість під час аналізу звернутися не лише до якогось окремого претексту («Тарзан» Барроуза), а й до подібних творів.

Як і у «Вальдшнепах», у «Повісті про санаторійну зону» наявні інтермедіальні ресурси: описи бюстів, картин, музичні образи (звуки катеринки), натяки на оперети («Весела вдова» Ф. Легара), кінематографічні вкраплення (фільми «Король Лір», «Макс – жертва хініну», «Клоун»). Ці елементи вносять додаткові характеристики до

образів, наприклад, Хлоні та анарха, а також додаткові сюжетні ходи, які не були зазначені в основному тексті.

За будовою художній світ обох повістей є складним, має багато спільних і відмінних рис, у тому числі детермінованих сукупністю інтертекстуальних структур. Наприклад, інтимізація обох творів відбувається почасти залученням інтертекстуальних елементів – «тургенєвські дівчата», «флоберівські дами». Більш того, можна простежити градацію цих запозичень.

М. Хвильовий не обмежується цим мотивом, адже соціальна проблематика посідає не менш важливе місце у структурі художнього світу повістей. Це виражено у складному підборі системи образів, наприклад, «Повісті про санаторійну зону»: герої твору марковані – анарх, метранпаж, обиватель Карасик, чекістка Майя тощо. І навіть перелічені виступають інтертекстуальними конструкціями – це герої творів М. Горького, повісті «Вальдшнепи» і навіть цілі філософські категорії (майя), які транзитивно поєднуються із аналогами інших творів (Льоля), утворюючи загальне художнє тло прози.

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Чільне місце в розвитку української літератури 1920-х рр. посідає доробок М. Хвильового. Поява цієї постаті на теренах національного мистецтва спричинила великий резонанс у критичній думці не лише в Україні, а й за кордоном. У ході нашого дослідження ми умовно визначили три хронологічні етапи наукового та критичного вивчення творчості М. Хвильового: а) 1920-ті рр.; б) 1930-ті – 1980-ті рр.; в) кінець 1980-х – до сьогодні. Кожен етап вирізняється неоднозначністю в прочитанні спадщини письменника, проте можна виокремити основні тенденції, які характерні для цих періодів.

Для першого етапу властивими є наукові рецепції, що відзначалися розділенням віри/зневіри М. Хвильового в ідеали революції (серед однодумців – Г. Майфет, М. Зеров, О. Дорошкевич та ін.), а також роботи, у яких творчість автора «Синіх етюдів» розглядалася крізь призму політичної заангажованості.

Другий етап був не надто плідним з точки зору наукового прочитання творів письменника. По суті, його ім'я було вилучене із літературного контексту аж до кінця 1980-х рр. Напротивагу цьому в українській діаспорі прагнули об'єктивно дослідити спадщину митця (Г. Костюк, Ю. Лавріненко, Ю. Шерех, М. Шкандрій).

Починаючи з кінця 1980-х доробок М. Хвильового повертається в науковий обіг і в Україні. Ретельністю студій вирізняються праці В. Агеєвої, Ю. Безхутрого, Т. Гундорової, С. Павличко та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, усе ж не досягнуто вповні унікальності художнього світу, яку подарувала читачеві проза М. Хвильового. Проблематика його творів різноманітна й має позачасовий характер, що забезпечує її актуальність. Про це свідчить низка наукових розвідок молодих учених, які почали свою наукову діяльність із дослідження тієї чи тієї грані творчості письменника: В. Зенгва, М. Куценко, З. Сергійчук та ін., залучаючи, зокрема, й інтертекстуальний

аналіз. Проте цей аспект розглядається ними як складник інших методів дослідження (антропологічного, герменевтичного, психоаналітичного тощо).

У розвідках наших попередників виділені певні напрямки міжтекстової взаємодії, однак часто такі дослідження розгортаються без урахування відповідного інструментарію.

Попри те, що поняття інтертексту не сформульоване в термінологічному апараті літературознавства 20-х рр. ХХ ст., інтертекстуальність творів М. Хвильового продукувалася поза теоретичними принципами, описаними Ю. Крістевою майже на 50 років пізніше. З моменту появи сформульованої нею теорії та відповідного термінологічного апарату («Бахтін, слово, діалог і роман», 1967 р.) поняття інтертексту та інтертекстуальності стає предметом досліджень багатьох структуралістів та постструктуралістів. Чіткого одноголосного визначення цих концептів не існує, що властиво для досить «молодих» теорій.

Огляд найбільш знакових наукових праць щодо інтертекстуальності дає підстави об'єднати проаналізовані теорії у дві групи – із «широким» розумінням інтертекстуальності та «вузьким», що ототожнюється в науковій рецепції (В. Чернявська) із літературознавчим і лінгвістичним підходом, а подекуди – зі структуралістським і постструктуралістським.

Основною думкою «широкого» погляду є те, що будь-який текст – це інтертекст (в основі – визначення Р. Барта), що призводить до знецінення самого поняття інтертексту, ототожнення його із власне текстом. Представники «вузького» підходу вважали, що для оприявлення інтертексту необхідні маркери, які б засвідчили інтенцію автора твору.

Попри таку різницю в розумінні поняття інтертекстуальності, обидві концепції радше доповнюють одна одну, ніж суперечать, що дало можливість використати їх у нашому дослідженні.

Окресливши теоретико-методологічну базу дослідження, ми наголосили на тих суспільно-політичних умовах, які сформували інтертекстуальне мислення, а відтак – і творчість М. Хвильового.

Безумовно, першою умовою для цього стала літературна дискусія 1925–1928 рр., основним завданням якої було визначити вектор розвитку української літератури. М. Хвильовий належав до апологетів європейського курсу розвитку й чітко окреслював свої позиції в низці памфлетів («Україна чи Малоросія?», «Камо грядеши»). Такі обставини зумовили не лише орієнтацію письменника на конкретні європейські твори найвищого гатунку (це і Сервантес, і Гофман, і Діккенс та ін.), але і їхню інтертекстуальну взаємодію.

Другою умовою стала Революція, яка була для творчості М. Хвильового метафізичним бар'єром. Після його подолання, зазнала змін не лише особистість письменника та його внутрішній світ (і низка цих змін призвели до трагічного кінця в 1933 р.), але і його художній світ, інтертекстуальний аспект якого ми досліджуємо.

Узагальнюючи результати інтертекстуального аналізу структури художнього світу М. Хвильового, доходимо таких висновків:

1. Інтертекстуальні елементи виявилися на різних рівнях тексту – у хронотопі, позасюжетних елементах, системі образів, проблематиці. Це пояснюється прагненням автора вільно «оперувати» доступними засобами. Щойно створений М. Хвильовим інтертекст починав «бути» і як окрема художня одиниця, і водночас як його частина. Навіть за умови того, що митець використовує свідомо лише певну інтертекстему з претексту, не можна стверджувати, що інші елементи претекстів не поставатимуть в уяві читача несвідомо/асоціативно під час процесу читання/співтворення (наприклад, часопростір малої прози подекуди інтертекстуально пов'язаний з претекстами – «Лілюлі» Р. Роллана або топоси М. Гоголя).

2. У прозовій спадщині письменника присутній автоінтертекст. Про це свідчить, наприклад, танатологічний мотив як такий, що поєднує низку творів. Безперечно, це мотив матере- і батьковбивства («Я (Романтика)», «Вальдшнепи»), суїциду («Редактор Карк»), дещо меншою мірою представлені дітовбивство/безпліддя («Кіт у чоботях», «Свиня»), убивство ближнього («Бараки, що за містом»).

Була виявлена транспозиція однакових інтертекстем у кількох творах (наприклад, Карасик чи образ Марії). Таким чином утворюється генетична єдність творів.

3. Попри те, що теорія інтертекстуальності була сформульована пізніше за час життя автора, М. Хвильовий свідомо використовує інтертекстуальність як метод конструювання тексту. Це засвідчує паратекст, до якого неодноразово вдається митець: назви інших творів, використані частково («Шляхетне гніздо») або без змін («Кіт у чоботях», «Лілюлі») вказують на безперечний намір автора скористатися іншими текстами як претекстами, при чому інтертекстемою виступає не окремий фрагмент, цитата чи якийсь сюжетний елемент, а цілий твір, який художньо осмислюється, набуваючи нових рис (наприклад, «Ревізор» М. Хвильового – це паратекст до однойменного твору М. Гоголя, який досить послідовно відтворює ситуацію, що лежить в основі сюжету претексту – приїзд ревізора, однак смисл оповідання художньо трансформується).

4. Частину інтертекстем (і тут складно визначити – більша чи менша) автор використовує несвідомо. В основному, це трансформовані цитати, алюзії та ремінісценції, уплетені в тканину власного твору, проте їхнє смислове навантаження мінімальне чи не прогнозоване (як-от неатрибутована трансформована цитата з поезії С. Дрожжина в новелі «Арабески» використана скоріш за все несвідомо, оскільки в тексті відсутні посилання на претекст чи якісь натяки).

Навіть за наявності свідомого цитування не можна не очікувати, що свідоме чи несвідоме «упізнавання» інтертекстеми читачем не «народить» у його уяві неочікувані ні самим читачем, ні М. Хвильовим смисли. Так, наприклад, інтертекстема «Дон Кіхот» має пряму функцію зв'язку з романом Сервантеса. Проте цей образ настільки

інтегрований у літературний простір, що може викликати непердбачувані асоціації та народжувати неочікувані смисли.

5. Інтертекст у творчості М. Хвильового представлений традиційними для обраного методу дослідження засобами: цитатами, ремінісценціями, алюзіями. Цитатний арсенал прози досить потужний. Наприклад, інтертекстуальна «присутність» Т. Шевченка проявляється не лише висловленими думками щодо його творчості в повісті «Вальдшнепи», але й, безперечно, цитатним ресурсом.

Так, текстова тканина творів насичена прямими та трансформованими цитатами, алюзіями й ремінісценціями тощо (зокрема прямі цитати з творів Т. Шевченка, трансформовані цитати з М. Гоголя, Р. Роллана, алюзії на відомих сучасників М. Хвильового (наприклад, на М. Йогансена).

6. Разом із описаними вище інтертекстуальними характеристиками художнього світу окреме місце посідає інтермедіальність.

За задумом автора, збірка «Сині етюди» є інтермедіальним наративом. Так, інтермедіальність як засіб «цитуювання» нетекстових артефактів відіграє важливу роль у художній системі М. Хвильового. Аналіз творчого доробку письменника як суцільного інтертексту засвідчив, що інтеграція в нього живопису, скульптури, кінематографу, музики розширює й посилює мистецьку та смислову цінність. Використання цих елементів, поза сумнівом, збільшує мистецьку цінність творів, збагачує художній світ додатковими мотивами й ідеями, впливає на поетикальні характеристики.

Інтермедіальні елементи виявлені не лише в складі збірки «Сині етюди», але й у новелах, що ввійшли до збірки «Осінь» («Лілюлі», «Пудель»), а також і в окремих творах, як-то новела «Арабески», яка є інтермедіальною через паратекст до своєї назви-жанру.

7. Окрім наведених засобів інтертексту, маємо й такі форми міжтекстових зв'язків, як стилізація і фальсифікація. Так, ґрунтуючись на тому, що використання інтертекстом дозволяє розширити смислові межі тексту-донора, констатуємо, що аналогічно до цього влаштований механізм залучення пафосу/жанру (у ролі інтертекстеми) кількох творів. Однак залучення повинно бути не прямим (інакше б новели «Легенда» чи «Елегія» насправді належали б до цих жанрів), що дасть змогу читачеві звернути увагу на невідповідність жанрів і, відштовхуючись від цього, утворювати надтекст у процесі читання. Крім того, поняття стилізації та фальсифікації як варіантів інтертексту впливають із паратексту – відношення до власної назви, особливо якщо назва констатує жанрову категорію.

8. Усі названі різновиди інтертекстуальних ресурсів малих прозових творів використовуються в повісті «Вальдшнепи» та «Повісті про санаторійну зону». Результати аналізу цих творів засвідчують, що М. Хвильовий удається до вже апробованих схем утворення інтертексту: алюзії на героїв інших творів (наприклад, Дмитро Карамазов та Аглая), автоінтертекстуальність (бітекст – «Редактор Карк» і

«Вальдшнепи» (маркери – браунінг, карк, Карк); обидві повісті (маркер – Карасик)). У тканині текстів обох творів інтегровані екфразиси, що утворює інтермедіальне тло.

9. Інтертекст збірок і великих прозових творів різняться. Так, окремо одне від одного всі об'єкти – збірки і дві повісті – є великими нарративами. Але за рахунок почленованості, наприклад, «Синіх етюдів» на малі прозові жанри, виникає можливість рефлексувати більшою мірою, відділяючи межі інтеграції інтертекстом (тобто запозичена цитата розглядається спочатку як елемент новели, а вже потім факультативно – у контексті збірки). Це робить інтертекст збірки більш концентрованим, ніж у повістях, де межі інтеграції окремої цитати визначити складніше. Така відмінність детермінована насамперед різними типами нарративу.

Інтертекстуальні елементи допомагають сформулювати ідеї творів більш повно. Автор з'ясовує взаємини митця з суспільством, відповідає на питання про те, чи повинен художник перейматися минущими цінностями. Окрім мистецьких проблем, зумовлених участю М. Хвильового в дискусії 1920-х рр., письменник порушує й низку інших: місце жінки в тогочасному суспільстві як берегині роду («Шляхетне гніздо»), як матері («Мати») тощо. «Маса забутих смислів» (за М. Бахтіним) відкриває невичерпні можливості для аналізу проблематики та ідей творів в аспекті інтертекстуальності.

Вивчення текстів М. Хвильового з позиції міжтекстової взаємодії відкриває можливості для подальшого поглибленого розгляду його творчої спадщини. Запропонований у нашій дисертації інтертекстуальний аналіз структури художнього світу письменника, звичайно, не є вичерпним. Утім, результати дослідження сприятимуть наступним розвідкам у цьому напрямку, як присвячених творчості М. Хвильового, так і загалом літературній спадщині 1920-х рр.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Бондарєва Т. Інтертекст у структурі оповідання «Лілюлі» Миколи Хвильового / Тетяна Бондарєва // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2013. – № 1078. – С. 22-27.

2. Бондарєва Т. Оповідання «Легенда» М. Хвильового: жанрова фальсифікація в парадигмі інтертекстуальності / Тетяна Бондарєва // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: / За ред. д.ф.н. М. П. Ткачука. – Тернопіль: ТНПУ, 2014. – Вип. 39. – С. 30-33.

3. Бондарєва Т. Т. Шевченко у творах М. Хвильового: «речник нації» чи її «божок»? / Тетяна Бондарєва // Київські полоністичні студії. – Т. 26. – К.: ДІА, 2015. – С. 97-102.

4. Бондарєва Т. Інтермедіальна матриця новели «Арабески» М. Хвильового / Тетяна Бондарєва // Сучасні літературознавчі студії. У просторі наукового

пошуку В. І. Фесенко. Збірник наукових праць. Вип.11. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2014. – С. 54-66.

5. Бондарева Т. Інтертекстуальні ресурси повісті «Вальдшнепи» / Тетяна Бондарева // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: збірник наук. праць. – Вип.14 (3-4 квітня 2015 року). – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 215-222.

6. Бондарева Т. Библиейские интерпретанты в структуре рассказов Н. Хвильевого / Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 11 (29). – Ч. 1. – С. 34-38.

7. Bondareva T. The principle of «imitatio operis» and «the effect of Gogol» in the works of M. Khvyliovyi // The I European conference on linguistics and literary criticism: collection of scientific papers. – Vienna, 2014. – P. 116-126.

8. Бондарева Т. Екфрастичне письмо Миколи Хвильевого / Тетяна Бондарева // Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – № 7. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 256-261.

АНОТАЦІЯ

Бондарева Т. П. Структура художнього світу Миколи Хвильевого: інтертекстуальний аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.10.01 – українська література. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2017.

У дисертації вперше аналізується структура художнього світу М. Хвильевого в інтертекстуальному аспекті. Об'єктом дослідження стали твори зі збірок «Сині етюди» та «Осінь», новела «Арабески», повісті «Вальдшнепи» і «Повість про санаторійну зону». Дисертантка відстежує механізми інтеграції елементів чужих текстів/творів у художню тканину прози та розкриває смислове значення використаних інтертекстуальних ресурсів, їхній вплив на стиль письменника тощо. Таким чином розкриваються інтетекстуальні зв'язки Хвильевого з творчістю Т. Шевченка, М. Гоголя, М. Коцюбинського, І. Тургенєва, М. Горького, М. Сервантеса, Р. Роллана, Ф. Достоевського та ін. Окреме місце в художній структурі автора посідає інтермедіальність, яка посилює мистецьку цінність твору та впливає на поетикальні характеристики, а також такі форми міжтекстових зв'язків, як стилізація і фальсифікація.

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальність, інтертекстема, інтермедіальність, екфразис, художній світ, структура .

АННОТАЦИЯ

Бондарева Т. П. Структура художественного мира Мыколы Хвылевого: интертекстуальный аспект. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01. – украинская литература. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины, Харьков, 2017.

В диссертации впервые анализируется структура художественного мира М. Хвылевого в интертекстуальном аспекте. Объектом исследования стали произведения из сборников «Синие этюды», «Осень», новелла «Арабески», а также повести «Вальдшнепы» и «Повесть о санаторийной зоне».

Сформирован комплексный подход в выборе теоретико-методологической базы исследования: рассмотрены работы литературоведов – Ч. Базермана, Р. Барта, М. Бахтина, Ю. Безхутрого, Т. Гундоровой, Ж. Деррида, Ж. Женнета, Н. Кораблевой, Ю. Кристевой, Л. Плюща, Л. Тихомировой, Н. Фатеевой и др. Кроме того, в терминологический аппарат диссертации введены также и такие понятия, как *интермедиальность* и *интертекстема* как неотъемлемые при интертекстуальном анализе произведений указанного автора. Это детерминировано паратекстом одного из исследуемых сборников (отношение к своему заглавию – М. Хвылевой определил жанровую принадлежность каждого произведения в сборнике как *этюд* – отсюда интермедиальность произведений).

Равнозначным к понятию *интертекстуальности* предлагается термин *художественный мир* – поскольку исследуется его структура в целом и структуральный компонент интертекста – в частности. При анализе произведений из сборников «Синие этюды» и «Осень» рассматриваются как совокупность маленьких повествовательных структур, в ткань которых вплетены интертекстемы. Идейная и художественная целостность этой конструкции достигается в том числе и средствами интертекста – автоинтертекстуальностью: ряд рассказов объединяются общими образами – Дон Кихота, Божьей Матери, Иисуса Христа, «тургеневских барышень» и т.д. На основе таких наблюдений были выделены основные векторы интертекстуализации произведений, вошедших в состав сборников.

Отдельным вектором в исследовании было выделено взаимодействие с Библией как источником интертекстом. Кроме названных центральных образов Богоматери и Христа, автор творчески использует образы апостолов, старозаветных героев, цитатный ресурс, достигая таким образом сакрализации революции и того, что с ней связано. Отдельно в контексте этого направления звучит проблема любви к ближнему/дальнему как христианской категории, которая трансформируется в преломлении авторской позиции.

Следующим пластом интертекстуальности являются литературные интертекстемы. К ним относится диалог М. Хвылевого с Т. Шевченко как наиболее репрезентативным украинским поэтом. Этот диалог-дискуссия прослеживается и в

малых прозаических произведениях, и в средних – повести «Вальдшнепы». Наличие такого взаимодействия констатируется самим автором и выявленным во время анализа интертекстуальным ресурсом – цитатный и аллюзийный арсенал.

Выявлены и исследованы связи произведений М. Хвылевого с творчеством Н. Гоголя. Это взаимодействие отчетливо просматривается не только при выявлении цитатности. Интертекст с Гоголем существует на уровне паратекста («Ревизор», «Иван Иванович»), стилизации и т.д. Наиболее востребованными гоголевскими концептами стали «мертвые души», «старосветские помещики», «миргородская страна» – художественно преобразованные М. Хвылевым в своих собственных произведениях с опорой на действительность 1920-х гг.

Также исследовано взаимодействие с творчеством Р. Роллана на примере рассказа «Лилюли». Этот фрагмент анализа малой прозы писателя отличается комплексным подходом, поскольку рассмотрен художественный мир и поэтика произведения как некая целостность, а не выделялись отдельные векторы взаимодействий.

Отдельными направлениями являются диалоги автора с произведениями И. Тургенева, М. Сервантеса (здесь, кроме использования «вечного» образа Дон Кихота, есть и аллюзии на самого писателя – элементы его биографии).

Комплексный анализ также был задействован при рассмотрении повестей «Вальдшнепы» и «Повесть о санаторийной зоне». Таким образом, было выделено из общей совокупности интертекстом наиболее весомые – это образы героев произведений Ф. Достоевского – Дмитрий Карамазов, Аглая, «провинциальные кумушки». Разумеется, в этих произведениях есть и библейский интертекст – цитаты из Евангелий, образ Онана/Хлони и др.

Исследована интермедиальная основа произведений, представленная самыми различными средствами: арии из опер и оперетт, звуковые образы («капель», «катеринка»), описание картин («нестеровская девушка»), бюстов, фильмов. Такой спектр взаимодействия обеспечивает произведениям не только экстраэстетическое прочтение, но и расширение идейно-сюжетной канвы за счет примыкания интермедиальных элементов.

Ключевые слова: интертекстуальность, интертекст, интертекстема, интермедиальность, художественный мир.

SUMMARY

Bondareva T. P. The structure of the artistic world of Mykola Khvylovyi: the intertextual aspect. – The manuscript copyright.

Thesis for Candidate Degree of Philological Sciences in speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

The structure of M. Khvylovyi's artistic world in intertextual aspect is firstly analyzed in this thesis. The objects of study are literary works from anthologies *Blue*

Sketches and Autumn, novella *Arabesques*, short stories *Woodcocks* and *Story about the Sanatorium Zone*. The author of the thesis tracks the mechanisms of integration of another authors' text elements into artistic fabric of prose and detects semantic meaning of used intertextual resources, their influence on writer's style etc. Thus, intertextual links of M. Khvylyovyi with works of Taras Shevchenko, Nikolai Gogol, Mykhailo Kotsyubynskyi, Ivan Turgenev, Maxim Gorky, Miguel de Cervantes, Romain Rolland, Fyodor Dostoyevsky and others are exposed. The special role in author's artistic structure is given to the intermediality that intensifies the artistic value of a literary work and influences the poetical characteristics and such forms of intertextual links as stylization and falsification.

Keywords: intertext, intertextuality, intertexteme, intermedial, ecphrasis, artistic world's structure.